Erhart, Adolf

[Mažiulis, Vitantas Pjetro. Balțu ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai: (deklinacija)]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1974-1975, vol. 23-24, iss. A22-23, pp. [251]-253

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/100544
Access Date: 24. 02. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

SBORNÍK PRACÍ FILOZOFICKÉ FAKULTY BRNĚNSKÉ UNIVERZITY
STUDIA MINORA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS BRUNENSIS
A 22/23, 1974/75

RECENZE – REFERÁTY – ZPRÁVY

V. Mažiulis: **Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (Deklinacija)** — Baltisch-indoeuropäische Sprachbeziehungen (Deklination). Vilnius, Mintis, 1970. 344 str.

Po knize J. Kazlauskase (*Lietuvių kalbos istorinė gramatika*), o níž jsme referovali v A-17 (str. 197—99), vyšla r. 1970 v Litevské SSR další významná práce z oblasti historickosrovnávací jazykovědy. Jejím autorem je přední litevský lingvista, vedoucí katedry baltských jazyků na vilenské universitě prof. Vytautas Mažiulis. M. publikoval v uplynulých letech sérii článků (hlavně v časopise *Baltistica*) týkajících se různých otázek historického hláskosloví a morfologie baltských jazyků. Z těchto studií vyrostla monografie popisující vývoj jmenné deklinace od indoevropských prvopočátků až po historickou litevštinu.

Mažiulisova kniha se skládá z devíti oddílů: Úvod, Fonetické příspěvky: A. Z dějin vokalismu, B. Z dějin konsonantismu, Deklinace — úvodní poznámky, Tematická deklinace, Konsonantické kmeny, *i*- a *u*-kmeny, *ā*-kmeny, Vztahy baltských jazyků k ostatním ide. jazykům. Následuje německé resumé, seznam zkratek a rejstřík citovaných autorů.

Hlavním cílem knihy má být nový pohled na vztahy baltských jazyků k jiným jazykům indoevropské rodiny; k tomuto cíli chce M. dojít zkoumáním morfologického vývoje baltských jazyků. Autor tvrdí — a v tom s ním plně souhlasíme — že právě morfologie skýtá nejspolehlivější kritéria k řešení problémů indoevropského jazykového zeměpisu. M. odmítá a priori tradiční názor (přežívající ostatně ještě dnes u některých indoevropeistů — O. Szemerényi aj.), počítající s komplikovanou mluvnickou stavbou indoevropského prajazyka — rekonstruovaného především na základě indoíránského a řeckého stavu. Zdůrazňuje význam metody vnitřní rekonstrukce, umožňující na základě faktů jediného ide. jazyka (větve) proniknout hluboko do minulosti a vyhnout se přitom nebezpečí zkreslení, nutně vznikajícímu při srovnávání s jazyky jako je sanskrt nebo řečtina (M. mluví o nežádoucí „sanskrtizaci" baltského prajazyka). Značný vliv měly naň v tomto směru ideje V. V. Ivanova a N. V. Toporova, často se však dovolává i prací J. Kuryłowicze (stojí za zmínku, že proti přeceňování vnitřní rekonstrukce nedávno vystoupil jiný sovětský jazykovědec — A. N. Savčenko, a to právě v časopise Baltistica IX. 135 n.).

Vzhledem k tomu, že kniha je doslova nabita fakty, není dost dobře možné reprodukovat — třeba ve zkrácené formě — celý její obsah. Zcela stranou necháváme fonetickou kapitolu, i když obsahuje některé nové hypotezy, o něž se opírá Mažiulisův výklad pádových sufixů. Vlastním jádrem práce je kapitola o tematické deklinaci (160 stran). M. zdůrazňuje, že při výkladu koncovek je třeba počítat s různými ablautovými podobami tematického vokálu: *e*/*o*/*ē*/*ō*. Holý nezdloužený *e*-kmen funguje jako vokativ sg., *o*-kmen jako nominativ—akuzativ sg. neuter (slov. *-o*!); přidáním sufixu *-m* vznikl akuzativ sg. mask., přidáním *-s* nominativ a genitiv sg. (společným předchůdcem obou pádů byl podle M. praindoevropský ergativ). Stará pruština podle M. uchovala — spolu s hetitštinou — tento původní stav (gen. = nom. tematických jmen), v ostatních baltských a slovanských dialektech převzala funkci genitivu bezpříponová forma se zlouženým tematickým vokálem (*-ō*), jež původně plnila funkce různých lokálních pádů — ablativu, dativu, lokativu a instrumentálu (kdežto latinský ablativ na *-ōd*, sti. *-āt* představují novotvary těchto jazyků). Poloparadigmatická forma na *-ō* (resp. *-ē*) sehrála podle M. v počátcích baltské deklinace velmi významnou úlohu: spolu s formou rozšířenou o *-i* (*e*/*o* + *i*) tvořila základ většiny pádových forem — singulárních i plurálních — tematické deklinace. Litevský lokativ sg. na *-e* vznikl prý spojením formy na *-ē* (pouhý kmen!) s postpozicí **en*. Funkci lokativu plnila ovšem i forma na **-ei*, jak o tom svědčí některé litevské tvary (*vãkarie* apod.). Svérázným způsobem vykládá M. vznik lokativní a dativní formy ukazovacích zájmen: k akuzativu demonstrativa **to-m* prý byly přidány elementy *i* a *ō*: **tomi* (> sl. *tomь*, lit. *tamė*), **tomō* (→ sl. *tomu*, lit. *tam(ui)* — s přetvořenými

koncovkami). Zakončení *-mi* a *-mō* byla pak abstrahována a přenesena ke jménům jako sufixy lokativu—instrumentálu, resp. dativu plur. (M., vycházeje ze svých teorií o vývoji vokalismu, soudí, že sufix dativu pl. lit. *-m(u)s*, sl. *-mъ* je pokračováním starého **-mōn*).

Formu na *-ō* pokládá M. dále za základ některých plurálních forem: nominativu plur. (v indoíránštině, germánštině atd.) na **-ōs* (podle M. *ō + s*, nikoli *o + es*), genitivu plur. (*ō + m*), akuzativu pl. (*ō + m + s*) a lokativu plur. (*ō + s + en* > lit. *-uose*). Forma na *-e/oi* funguje rovněž jako nominativ plur. (lit. *-ai* atd.) a tvoří základ některých forem lokálních a instrumentálních: *-oi + s* (lit. *-ais*, ř. *-οις* atd.), *-oi + s + u* (sl. *-ěchъ* atd.).

Z výkladů o genezi deklinace *i-*, *u-* a konsonatických kmenů uvádíme již jen několik ukázek: Jako dativ sg. fungoval původně holý kmen (**-ei*, **-ou* — zakončení *-u* přeneseno ve slovanštině k *o*-kmenům!). Sufix nominativu plur. **-es* vznikl podle M. „tematizací" pouhého *-s*. Litevská nominativní koncovka *n*-kmenů *-uo* je pokračování ide. **-ōn* (nikoli **-ō*) atp.

Na základě těchto domněnek o genezi baltské deklinace dospívá M. v poslední kapitole k důležitým závěrům o vztazích baltských jazyků mezi sebou a k jiným ide. jazykům. Co se týká rozdílů mezi východní a západní baltštinou, soudí M., že nebyly v počáteční fázi tak hluboké, jak se někdy tvrdí: mnohé formy, považované dříve za různé od původu, lze odvodit ze společné prabaltské formy (např. sufix dativu plur. lit. *-m(u)s*, prus. *-mans*). Západobaltská (pruská) nářečí mají ovšem archaičtější charakter (za nejdůležitější pruský archaismus pokládá M. zmíněnou už koncovku gen. sg. *o*- kmenů *-as*), což bylo dáno jejich periferní polohou v protobaltském jazykovém areálu (kdežto litevština a lotyština představují pokračování centrálních nářečí). Otázku vztahu mezi baltskými a slovanskými jazyky řeší M. tak, že pokládá praslovanštinu za pokračování jednoho z periferních dialektů protobaltského (balto-slovanského) areálu (!). V ještě starší době patřily všechny tyto dialekty k indoevropskému nářečnímu areálu zahrnujícímu také předgermánštinu a předindoíránštinu (M. užívá v německém resumé termínu „protobaltisch-slavisch-germanisch-indoiranische sprachliche Verkehrsgemeinschaft").

Z tohoto nářečního celku se nejdříve vydělila indoíránština; do tohoto období datuje M. vznik některých germánsko-baltsko-slovanských izoglos (pádové sufixy s *m* apod.). Po rozchodu s Germány nastalo nové období kontaktů s Indoíránci. Současně (od 2. tisíciletí př. n. l.) došlo k postupnému přerušení kontaktů mezi baltskými a slovanskými jazyky; ty se obnovily teprve v polovině 1. tisíciletí n. l. a trvají až do současnosti.

Jak už bylo zdůrazněno, je Mažiulisova kniha plná faktů a nových domněnek, týkajících se namnoze vzdálené minulosti baltských a vůbec indoevropských jazyků. Pro kritické hodnocení hypotez tohoto druhu (o vzniku pádových aj. sufixů) lze stěží najít objektivní kritéria: zde platí více než kdekoliv jinde „quot capita, tot sententiae." Omezíme se tudíž na několik poznámek obecnější povahy. Plně souhlasíme s tezí, že složité pádové systémy jednotlivých ide. jazyků se zformovaly teprve v době jejich samostatného vývoje ze společných protoindoevropských rudimentů. Při pokusech o osvětlení tohoto vývoje hraje metoda vnitřní rekonstrukce nepochybně prvořadou úlohu. Domníváme se ovšem, že při její aplikaci je třeba přece jen více přihlížet k absolutní chronologii jazykových jevů, z nichž vycházíme: nelze klást do jedné roviny závěry, k nimž docházíme strukturní analýzou indoíránského a řeckého jazykového stavu, s těmi, jež nám skýtá rekonstrukce předbaltského stavu založená na analýze jazyků doložených z doby téměř o tři tisíciletí mladší! Není např. vyloučeno, že už v prabaltštině došlo k plné paradigmatizaci některých lokálních pádů, i když fakta staré pruštiny svědčí spíše o opaku. — Nelze říci, že by se v Mažiulisově práci neuplatňovalo systémové hledisko: svědčí o tom mj. četná schematická znázornění vztahů mezi pádovými formami. M. ovšem věnuje pozornost především formálním vztahům, v daleko menší míře sémantickým opozicím (v tom směru jeho práce poněkud připomíná výklady C. Watkinse o vývoji indoevropské konjugace v *Indogermanische Grammatik III/1*). Podle našeho mínění je to hlavní nedostatek recenzované knihy: jsme přesvědčeni, že při zkoumání vývoje indoevropské deklinace je třeba neustále mít na paměti, že tu máme co činit se systémem gramémů (tj. vlastně sémantických jednotek). Jen takové pojetí umožňuje lépe pochopit změny funkcí jednotlivých sufixů, pádový synkretismus atp.

Právě v tomto bodě se Mažiulisova práce výrazně liší od naší knihy *Studien zur indoeuropäischen Morphologie*, zabývající se podobnými otázkami: zatímco M. vychází z veledůkladné analýzy všech existujících konkrétních forem a dospívá pak k celkovému obrazu o předbaltské deklinaci (načrtnutém ovšem jen zlomkovitě), volili jsme ve zmíněné práci spíše opačný postup: na základě předem zkonstruovaného (provizorního) modelu indoevropského systému pádů jsme se pokusili odhalit cesty vedoucí k jeho vzniku (pomíjejíce přitom některé jednotlivosti). Který z obou postupů vedl k lepším výsledkům, o tom nechť rozhodnou jiní (po důkladné konfrontaci obou prací). Jsme ostatně plně přesvědčeni o platnosti slov Ch. S. Stanga, jež Mažiulis cituje v úvodu své knihy. Je pozoruhodné, že autoři obou prací, publikovaných shodou okolností ve stejném roce došli v řadě případů ke shodným závěrům (např. o dativu sg.); jinde se ovšem jejich

názory diametrálně rozcházejí (to se týká např. domněnky o ergativní konstrukci v protoindoevropském období — my ji jednoznačně odmítáme!).

Mažiulisova kniha bezesporu představuje významný příspěvek k řešení závažných problémů historické baltistiky a indoevropeistiky. Je jen škoda, že toto znamenité dílo nebylo publikováno v některém ze světových jazyků: i když znalost litevské mluvnice patří k základní výzbroji každého indoevropeisty, přece jen není mnoho těch, kteří by byli schopni globálně číst litevský text (zvláště je-li psán tak hutným slohem jako Mažiulisova práce).

Adolf Erhart

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, Ljubljana. I. knjiga A — H (1970).

O slovinštině se někdy tvrdí, že je islandštinou slovanských jazyků. Ať je tato metafora případná, nebo ne, nedá se popřít, že tento jihoslovanský jazyk zaujímá mezi ostatními slovanskými jazyky zcela zvláštní místo z několika důvodů: specifická fonologie s bohatě rozvinutým přízvukovým systémem, archaické rysy v morfologii a syntaxi, svérázný slovník, odlišující se výrazně od lexikonu ostatních jihoslovanských jazyků, a nadto ve všech těchto rovinách neobyčejná nářeční diferencovanost — to jsou hlavní vlastnosti slovinštiny, které přitahují všechny slavisty, aby tento jazyk podrobně zkoumali. Jedním z nejnezbytnějších předpokladů pro takové zkoumání je ovšem podrobný a spolehlivý slovník jazyka. Je již opravdu nejvyšší čas, že se takové dílo dostává konečně do rukou domácích i zahraničních uživatelů.

Posledním větším slovníkem slovinského jazyka byl dvoudílný *Slovensko-nemški slovar* M. Pleteršnika (Ljubljana, I. 1894, II. 1895). Byl to vlastně první a donedávna i poslední moderní slovník slovinštiny většího rozsahu. Měl standardní dobrou úroveň jako některé jiné známé slovanské slovníky té doby. Slovinci se v pozdějších desítiletích věnovali spíše vydávání menších praktických překladových slovníků, kdežto ostatní Slované uskutečňovali projekty větších slovníků jednojazyčných. Mezeru se r. 1936 pokoušel vyplnit J. Glonar a svým způsobem také příručky Slovenski pravopis z let 1950 a 1962, které svým rozsahem daleko přesáhly obvyklé pravopisné rukověti.

Přípravy na velký slovník slovinského jazyka se datují od r. 1929, skutečná práce začíná však z různých důvodů vnějších — historických, politických i finančních — až po r. 1945, kdy byl založen akademický Ústav pro slovinský jazyk pod vedením Fr. Ramovše. Jedním z hlavních úkolů, které si ústav vytyčil, bylo vydání slovníku. Tento úkol převzal J. Šolar s malým kruhem spolupracovníků. Podle původního návrhu měl být základem práce starý Pleteršnikův slovník, který měl být rozšířen o nový materiál z beletrie, překladů a časopisů první poloviny 20. století. Tak byl shromážděn do r. 1952 přibližně jeden milión excerpt ze dvou tisíc děl. (Pramenný materiál byl později téměř zdvojnásoben.) Teprve po tomto počátečním období byla práce na slovníku zásadně reorganizována, zmodernizována po stránce teoretické i technické a byl rozšířen okruh spolupracovníků. V této poslední fázi byla práce na slovníku svěřena vedení odborníků v lexikologickém oddělení Ústavu pro slovinský jazyk, v jehož čele byli A. Bajec, M. Klopčič, F. Tomšič, B. Kreft, později také J. Jurančič, L. Legiša a S. Suhadolnik. Lexikální materiál byl sjednocen a zaměření slovníku bylo zpřesněno: měl zachytit stav skutečně spoučasné spisovné slovní zásoby. R. 1964 byl vydán pokusný sešit a poté byla prodiskutována celá řada zásadních otázek. Zejména v této poslední fázi se uplatnila ve zvýšené míře spolupráce slovinských lexikografů s českými. Výsledkem celého tohoto dlouholetého úsilí je Slovar slovenskega knjižnega jezika, který začal vycházet v Lublani r. 1970.

Slovník je rozvržen do pěti svazků, z nichž každý bude obsahovat kolem 20 000 hesel. Celý slovník bude tedy „řádu 10^5", tj. stotisícového, a bude tak v jedné kvantitativní skupině, a tedy i porovnatelný, s naším Slovníkem spisovného jazyka českého.

Prvnímu dílu je předeslán šedesátistránkový úvod. Z něho zabírá celou polovinu podrobný popis přízvuku dynamického a melodického ve spisovné slovinštině, opírající se tradičně o výslovnost v Lublani a okolí. Je tedy slovník zároveň nejúplnějším i nejnormativnějším dílem slovinské lingvistiky právě v tom aspektu slovinštiny, který takové zpracování nejvíce potřeboval. Informaci o intonaci zpracoval J. Rigler ve spolupráci s A. Bajcem, T. Logarjem a S. Suhadolnikem. Vedle úvodu je ovšem informace o přízvuku a intonaci součástí každého jednotlivého hesla. Hesla obsahují dále přesnou, i když ekonomicky minimalizovanou informaci o morfologické stránce každého flektivního slova a zařazují je jednoznačně do jeho morfologického paradigmatu, jejichž přehled není však v úvodní části podán. Syntagmatická gramatická informace (tj. syntaktické vlastnosti slov) není ve slovníku soustavně zpracována, uživatel si ji musí abstrahovat